

## **KUR'AN DİLİNDE ÖRTÜK ANLATIM: KİNAYE VE TA'RİZ**

**Yard. Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK\***

### **Giriş**

Milâdî VII. yüzyıl Arap Yarımadası'nın muayyen bir bölgesinde yaşayan insanlara ait bir lisanla/lisanda vahyedilen Kur'an metni, kadim Arap dili ve edebiyatındaki şiir, nesir vb. edebî ürünlerden herhangi birine dahil edilmesi pek mümkün gözükmeyen bir nazım ve üslup özgünlüğüne sahiptir. Kanımca, Kur'an dilindeki anlatım çeşitliliğini de bu özgünlük/özgüllük kapsamında değerlendirmek gerekir. Bu çerçevede kinaye ve ta'riz, Kur'an'daki ifade ve üslup zenginliğine edebî zevk katan bir dil fenomeni olarak tebarüz eder. Hal böyle iken, bu konu geçmiş asırlardaki bazı ulema nezdinde linguistik olmaktan çok teolojik bir konu gibi algılanmış ve buna bağlı olarak kelâm-ı ilâhîdeki sıdkiyeti haleldar ettiği/edeceği gerekçesiyle kinayenin Kur'an'daki varlığı nefyedilmiştir.

---

\* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. ozturk65@yahoo.com

Kısaca, “örtük anlatım tekniği” diyebileceğimiz kinaye ve ta'riz konusundaki bu menfi görüş, hiç kuşku yok ki Kur'an'da mecazı reddetmenin mukadder sonucudur. Zira, “Allah yalan konuşmaktan münezzehtir. Oysa mecaz yalanın kardeşidir. Öyleyse Kur'an'da mecaz yoktur” şeklinde özetlenebilecek bir teolojik önermeden hareketle Kur'an'da mecazın varlığını reddeden Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvûd b. Ali (ö. 270/883), İbnü'l-Kâss diye tanınan Şâfi'î alimi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed et-Taberî (ö. 335/946) ve Mâlikî alimi Huveymendâz (ö. 400/1010 [?]) gibi bazı alimler, tabiatıyla kinaye konusunda da olumsuz görüş bildirmişlerdir. Ancak ulemanın kahir ekseriyeti, inkarı gayri kabil bir dil fenomeni olan mecaz ve kinayenin Kur'an'daki mevcudiyetini kabul etmiştir.<sup>1</sup>

Bu cümleden olarak Sekkâkî (ö. 425/1033) ve Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 478/1071) gibi erbâb-ı belagat kinayenin Araplar nezdinde maksat ve meramı açıkça ifade etmekten (tasrih) daha belîğ sayıldığını ve hüner gerektiren bir söz sanatı (berâat ve belâgat) olarak algılandığını belirtmiştir.<sup>2</sup> Endülüslü alim Ebû Bekr et-Turtûşî (ö. 520/1126) ise Araplara ait fasih mesellerin pek çoğunun kinaye yoluyla formüle edildiğini söylemiştir. Nitekim Araplar ırz ve namusunu koruyan kimseleri, “futası/peştamalı temiz” (*afîfü'l-izâr*) ve “eteği pak” (*tâhirü'z-zeyl*) diye nitelendirmiş; ayrıca cinsel ilişkiden kinaye olarak “balcağız” (*usayle*) lafzını, kadınlardan kinaye olarak, -onların zarif ve kırılğan tabiatlarına işaretle- “sırça kadehler” (*kavârîr*) lafzını, amâdan kinaye olarak “örtülü-perdeli” (*mahcûb*) vasfını, zevceden kinaye olarak da “evin sahibesi” (*rabbetü'l-beyt*) tabirini kullanmıştır.<sup>3</sup>

Diğer dillerde olduğu gibi Arap dilindeki mecaz ve kinaye klişeleri de âdet ve geleneklere, insan ve eşya ile tabiat ve ondaki varlıklar için geçerli olan genel durum ve tutumlara göre oluşur. Sözelimi, verme eylemi mutat olarak elin açılıp içindekinin boşaltılmasıyla gerçekleştiğinden “eli açık” kinayesi oluşmuştur. Eli

<sup>1</sup> Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dimaşk-Beyrut 1996, II. 753, 789.

<sup>2</sup> Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, nşr. Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut 2000, s. 523; Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, Beyrut 1994, s. 285-286.

<sup>3</sup> Bedruddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut trz, II. 300-301.

kesik olan veya el açma hareketi yapmadan ihsanda bulunan kimsenin cömertliğini ifade etmek için de aynı tabir kullanılmıştır. Nitekim Arap dilindeki “külü çok” veya “külü bol” (*kesîrû'r-remâd*) tabiri, eski zamanlarda odun yakılıp yemeklerin pişirilmesi âdetine istinaden klişeleşmiş ama aynı zamanda ateş ve külle hiçbir ilgisi bulunmayan cömert insanlardan kinaye olarak kullanılmıştır.<sup>4</sup>

### 1. Kinaye ve Türleri

Sözlükte, tasrih etmemek, gizlemek, ima etmek gibi anlamlar içeren *k-n-y* kökünden türetilmiş bir mastar olan kinaye, “bir şeyi başka bir şeyle örtüp gizlemek” veya “bir şeye ismini tasrih etmeksizin işaret (delelet) etmek” (*ed-delâletü 'aleyhi min ğayri tasrîhin bismihî*) demektir.<sup>5</sup> Kinaye, belâgatın beyan kısmına ait bir edebî sanat olarak tanımlandığında, kelâmdaki asıl manânın yanında bir başka manânın (lâzımî manâ) anlatıldığı kelime veya terkiibe karşılık gelir. Klasik belâgat literatüründeki bir başka tanımlamayla kinaye, “aslî-hakiki manânın kastedildiğine engel teşkil etmeyen bir karineyle birlikte lâzım (aslî manânın gereği olan ikinci bir) manânın kastedildiği ifade birimidir (*hiye lafzun ürîde lâzîmü ma'nâhu me'a karînetin lâ temnau min irâdeti'l-ma'na'l-aslî*).<sup>6</sup>

Buna benzer bir diğer tanıma göre ise, bir söz söylemek fakat o söz ile literal-lafzî-harfî anlamdan başka bir anlam kastetmek, yahut bir sözü dildeki gerçek (hakiki-aslî-vaz'î) manâsında kullanıldığına engel teşkil edecek bir karine bulunmamak şartıyla farklı bir manâda serdetmek, kinayedir. Kısaca kinaye, sözlü veya yazılı bir ifade biriminin (kelime, terkip, tabir) dildeki hakikî veya aslî manâsından farklı bir manâya gelecek şekilde kullanılması veya istihdam edilmesidir. Burada söz konusu olan farklı manâ, ima yoluyla ifade edilen ikincil (tâlf) bir manâ olup ilk ve aslî manâya ardışıktır (redf). Bu ifade tarzında sözün gerçek manâya hamledilmesi de pekala mümkündür. Sözgelimi, *fûlânun tavîlü'n-nicâd* sözü literal olarak, “filancı, kılıç bağı uzun bir kişidir” anlamına gelir. Ama bu söz

<sup>4</sup> İsmail Durmuş, “Kinaye”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVI. 34.

<sup>5</sup> Zerkeşî, *el-Burhân*, II. 301.

<sup>6</sup> İrfân Mitracî, *el-Câmi' li Fünûni'l-Luġati'l-Arabiyye*, Beyrut 1987, s. 165.

aynı zamanda "filancı"nın uzun boyluluğuna da işaret eder. Çünkü kılıç bağının uzun olması, uzun boylu olmayı gerektirir.<sup>7</sup>

Sekkâkî kinayeyi, mezkurdan (lafzen tasrih edilen) metruka (lafzen veya açıkça ifade edilmeyen) geçmek maksadıyla açık ifade tarzını (tasrih) terk etmek diye tanımlamıştır. Buna göre, *fülânun tavîlü'n-nicâd* (filancı, kılıç bağı uzun bir kişidir) sözündeki kinaye, o kişinin uzun boylu olmasıdır. *Fülânetün neûmü'd-duhâ* (filan kadın kuşluk vakti uyuyor) sözündeki kinaye ise söz konusu kadının ev veya bağ-bahçe işleriyle uğraşmayı gereksiz kılan bir maddî zenginlik, lüks ve refah içinde yaşam sürdürdüğünü anlatmaya matuftur.<sup>8</sup>

Ancak buradaki örneklerde hakikî anlamın, yani *fülânün tavîlü'n-nicâd* sözünde adamın gerçekten uzun bir kılıç bağına sahip olması, *fülânetün neûmü'd-duhâ* sözünde de kadının gerçekten kuşluk vaktinde uyuması kastedilmiş olabilir. Çünkü kinayeli sözde -mecazın aksine- gerçek manâyı düşünmeye engel olacak bir karinenin bulunmaması şartı vardır. Fakat, bu şarta rağmen gerçek manânın kastı vacip değil caizdir.<sup>9</sup>

Kısaca, kinaye, lafız itibariyle gerçek/hakikî manâyı kastetme iradesini nefyetmez. Oysa mecazda hakikî manânın kastına engel bir karine bulunur. Mesela, *fi'l-hammâmi esedün* (Hamamda aslan [gibi cesur bir adam] var.) sözünde gerçekten aslanın kastedilmiş olması düşünülemez.<sup>10</sup> Şu halde, kinayeyi mecazdan farklı kılan en temel özellik, kelâmın/sözün hem hakikî (*meknî bih*) hem mecazi (*meknî 'anh*) manâya hamledilebilir olması, tabiatıyla hakikî manânın kastedilmediğini gösteren bir karinenin bulunmamasıdır. Mesela, cömert kimseden kinaye olarak "küçük bol" denildiğinde, buradaki maksat söz konusu kimsenin cömertliğini dile getirmektir. Ancak, o kimsenin küçüğün bol olması da pekala mümkündür. Oysa mecazda sadece hakikî anlam kastedilir. Mesela, "hidayet karşılığında dalaleti satın

<sup>7</sup> Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğâ*, Beyrut trz., s. 345.

<sup>8</sup> Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 512; Cürcânî, *Delâilü'l-'I'câz*, s. 60.

<sup>9</sup> Hafîb el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğâ*, Beyrut 1980, II. 456.

<sup>10</sup> Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 513.

aldılar” (Bakara 2/16) ayetinde “satın almak” (iştirâ) fiili kinaye değil “takas etmek, değişmek” (istibdâl) anlamında mecazdır. Çünkü bu fiile mef’ul düşen dalâlet ve hidayetin alınıp satılır metalar olmaması, fiilin gerçek anlamına hamledilmesine engel olan, dolayısıyla bu sözde mecazi anlam arayışına yönelmeyi sağlayan bir karinedir.<sup>11</sup>

Sekkâkî’ye göre mecazla kinaye arasındaki ikinci fark -ki bu fark Kazvîni (ö. 739/1338) gibi bazı belâgatçılar tarafından sorunlu görülmüştür-<sup>12</sup> ise kinayede lâzım manâdan melzum manaya geçilmesi, mecazda ise melzumdan lâzıma intikal edilmesidir.<sup>13</sup> Burada sözü edilen “lâzım” sıfatı, bir şeyin varlığına tâbi olan ve onu izleyen unsuru içerir. Mesela yiğitlik aslanın varlığına tâbi olduğundan aslanın (melzum) anılıp yiğidin (lâzım) kastedilmesi mecaz olurken, “zalimin ellerini ısıracığı gün” (Furkân 25/27) örneğinde, tarifsiz bir nedamet hâlini betimleyen “ellerini ısırmak” tabiri kinaye olur.

Ziyâuddîn İbnü’l-Esîr (ö. 637/1239) kinayeyi, kullanımını güzel olan ve güzel olmayan şeklinde ikiye ayırmış ve bu ayırım kapsamında ikinci tür kinayeyi kelâmda fahiş bir ayıp/kusur olarak değerlendirmiştir. Daha sonra ise kinayenin kimilerince temsil, irdâf ve mücâvere olmak üzere üç kısımda incelendiğini belirtmiştir. Bu tasnife göre temsîl, herhangi bir hususu, lafzen çok farklı bir manâ içeren bir ifadeyle anlatmaktır. Sözgelimi, *fülânun nakıyyü’s-sevb* cümlesindeki literal anlam, “filancı, elbisesi temiz bir kişidir” şeklindedir. Ancak bu cümlede verilmek istenen asıl mesaj, söz konusu kişinin ayıp ve kusurlardan münezzehe olmasıdır.<sup>14</sup>

İrdâfa gelince, bu da herhangi bir hususu lafzen çok farklı bir manâ içeren bir ifadeyle anlatmaktır. Ancak burada işaret edilen manâ, hakikî manânın lâzımı, yani gereğidir. Mesela, *fülânun tavilü’n-nicâd* sözündeki literal anlam, filancının, kılıç

<sup>11</sup> Durmuş, “Kinaye”, *DİA*, XXVI. 34.

<sup>12</sup> Kazvîni, *el-İzâh*, II. 456-457.

<sup>13</sup> Sekkâkî, *Miftâhu’l-’Ulûm*, s. 513.

<sup>14</sup> Ziyâuddîn İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, Kahire 1939, III. 58.

askısı uzun bir adam olduğuna delalet eder. Ama burada işaret edilen esas anlam, “fıllancı”nın uzun boylu olmasıdır. Mamafih, kılıç bağının uzun olması, uzun boylu olmayı gerektirir. Dolayısıyla kılıç bağının uzun olması, uzun boylu olmanın irdâfi ve lâzımıdır. Oysa elbisenin temizliği, ayıplardan münezzehe olmayı gerektirmez. Kinayenin bir diğer türevi olan mücavere ise, bir hususu zikretmek ama ona ilişik veya komşu (müjavir) olanı terk etmektir. Mesela, şair Antere'nin, *bizücâcetin safrâe zâti esirretin* şeklindeki beytinde geçen “zücâce” kelimesi, içkiden kinaye olduğu halde şair burada sadece “kadeh” anlamındaki “zücace” lafzını zikretmiş ve bu lafza müjavir olan “içki”den söz etmemiştir.<sup>15</sup>

Öte yandan kinaye, işaret ettiği anlam yahut örtülü olarak anlatılmak istenen unsur bakımından zattañ (mevsuf), sıfattan ve nisbetten kinaye olmak üzere üçe ayrılır. Zattan kinayede bir şeyin sıfatı/vasfı anılarak bu sıfatla o şeyin kendisi (zat/mevsuf) kastedilir. Mesela, Kur'an'da, “ziynet içinde büyütülen/yetiştirilen” (Zuhur 43/18) ifadesi kadından, “tahta levha ve çiviler sahibi” (Kamer 54/13) ifadesi de gemiden kinayedir. Arap şiirinde sıkça geçen, “kinlerin biriktiği yer” veya “akıl, sır, sevgi ve korkunun meskun bulunduğu yer” gibi tabirler de kalpten kinayedir. Sıfattan kinayede ise konuyla ilgili iki sıfattan biri anılarak diğeri anlatılır. Mesela, *hüve rabîbü ebi'l-hevl* tabiri, çok sıkı sır sahibi olan kimseden kinayedir.<sup>16</sup> Benzer şekilde, cömert ve misafirperver kimse için, “köpeği korkak” (*cebânü'l-kele*), “buzağısı ark” (*mehzûlü'l-fasîl*), “kapısı açık” (*mefîûhu'l-bâb*) gibi tabirler kullanılması, keza “eli bağı” (*mağlûlü'l-yed*) tabiriyle cimri insanların kastedilmesi, birer sıfattan kinaye örneğidir.<sup>17</sup>

Nisbetten kinayeye gelince, kinayenin bu türü, bir kimsenin, kendisine ait olan giysi, ev yahut mekan gibi bir şeye nisbet edilmesi ve bununla o kimsenin kastedilmesi şeklinde gerçekleşir. “Çok şerefli” anlamındaki, “şeref onun giysileri

<sup>15</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, III. 58.

<sup>16</sup> Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, s. 347.

<sup>17</sup> Kazvîni, *el-İzâh*, II. 459.

arasında” (*el-mecdü beyne sevbeyhi*) ve “çok cömert” anlamındaki, “o nereye, cömertlik oraya” (*yesîrû'l-cûd haysü yesîr*) gibi kinayeler bu türe ait örneklerdir.<sup>18</sup>

Kinayede iki temel unsur vardır. Birincisi *meknî bih*, ikincisi ise *meknî 'anh*dır. Söz içinde asıl veya gerçek anlamında kullanılan kelime, terkip veya ifade birimine *meknî/mükennâ bih* veya kinaye, bununla kendisine işaret edilen ve söz içinde açıkça zikredilmeyen unsura ise *meknî/mükennâ 'anh* denir. Sözelimi, Türkçe'deki “alını açık” tabirininin lafzı *meknî bih*, bu lafızda mündemiç olan, “utanılacak hallerden uzak” manâsı da *meknî 'anh*tır.<sup>19</sup>

Kinaye, *meknî bih* ile *meknî 'anh* arasındaki irtibat zincirini oluşturan halkaların sayısına göre *baide* ve *karîbe* olarak iki kısma ayrılır. *Kinaye-i baidede* iki unsur arasındaki irtibat ve bağlar (vesait/levâzım) müteaddit olur. Mesela “külü çok” (*kesîrû'r-remâd*) kinayesi; ateşi çok, dolayısıyla pişirdiği yemeği çok, misafiri çok, çok misafirperver ve nihayet çok cömert anlamına gelir. *Kinaye-i karîbede* ise iki unsur arasında doğrudan bir irtibat bulunur. Bu da *vâziha* ve *hafîyye* olmak üzere ikiye ayrılır. İki unsur arasındaki alâka, yaygın örfeye dayanmasından dolayı kolayca ve çok düşünmeden bilinebiliyorsa *kinaye-i vâziha*, değilse *kinâye-i hafîyye* adını alır. Ahmak veya aptal (ebleh) adamdan kinaye olan “kalın kafalı” (*arîzu'l-kafâ*) tabiri Arap örfünde nadir kullanıldığı için, bir kinaye-i hafîyyedir.<sup>20</sup>

Kinaye, içerdiği iki unsur arasındaki ilgi vasıtalarının sayısı bakımından *ta'riz*, *telvih*, *remz*, *ima* yahut *işaret* gibi türlere de ayrılır. Vasıta çoksa *telvih*, vasıtasız ise *ta'riz*, vasıta az veya yok ve alâka zor anlaşılırsa *remz*, vasıta az veya yok ve alaka açıkça *ima* ve *işaret* adı verilir. Kadından kinaye olan “eli kınalı” klişesi *ima* yoluyla kinayeye örnektir.<sup>21</sup>

<sup>18</sup> Daha geniş bilgi ve örnek için bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 514-519; Cürçânî, *Delâilü'l-I'câz*, s. 204-208; Kazvîni, *el-İzâh*, II. 457-465.

<sup>19</sup> M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1989, s. 174-175.

<sup>20</sup> Kazvîni, *el-İzâh*, II. 458-459.

<sup>21</sup> Durmuş, “Kinaye”, *DİA*, XXVI. 35.

Kinayede hakikî manânın da kastedilmiş olma ihtimalinden dolayı onun hakikat kabilinden sayılması gerektiği çoğunluğun görüşü olmakla birlikte, kinayenin mecaz, ne hakikat ne mecaz, kısmen hakikat kısmen mecaz olduğunu söyleyenler de vardır. Bütün bunların yanında İbnü'l-Esfr gibi bazı alimler onu bir istiare türü olarak telakki ederler. Bütün bu farklı görüş ve anlayışlara rağmen belâgat alimleri ince bir söz sanatı ve üstü kapalı bir anlatım tekniği olan kinayenin açık ve yalın (tasrih, ifsah) anlatım tarzından daha belîğ bir ifade biçimi olduğunda hemfikirdirler.<sup>22</sup> Çünkü kinaye, anlatılmak istenenini daha etkili, daha çarpıcı ve daha vurgulu bir şekilde sunar. Soyut kavramlar kinaye yoluyla adeta somutlaşır. Nitekim, “ellerini ısırarak” (Furkan 25/27), “ellerini ovuşturmak” (Kehf 18/42), “başın eller arasında düşmesi” (A'râf 7/149) gibi kinayeler pişmanlık, üzüntü, keder ve ah etmenin, “elin boyna bağlanması, elin açılması” (İsra 17/29) cimrilik ve cömertliğin somut tasvirleridir. Keza, Kur'an'daki, “kalpleri güp güp hoplatan: *el-kâria*” (Kâria 101/1), “Kulakları sağır eden sayha: *es-sâhha*” (Abese 80/33) ve “O büyük baskın: *et-tâmmetü'l-kübrâ*” (Nâziât 79/34) gibi tabirler, kıyametten kinaye olarak zikri geçen etkili ve vurgulu anlatım örneklerdir. Kinaye aynı zamanda isminin yahut vasfının açıkça telaffuz edilmesinden korkulan kimselerin veya varlıkların anlatılmasının, kiskanılan, dillerde dolaşmaktan korunmak istenenlerin örtülü bir biçimde ifade edilmesinin de en güzel yoludur. Şairlerin sevgililerinin isimleri yerine kinayelerini tercih etme geleneği, işte bu koruma ve korunma isteminden neş'et etmiştir. Bir tür kinaye olan künyelerin Arap toplumunda yaygın biçimde kullanılması da yine söz konusu istemin bir yansıması olmalıdır.<sup>23</sup>

Öte yandan kinaye, özellikle Şia tarafından bir istismar aracı olarak da kullanılmıştır. İslam'ın erken dönemlerinde özellikle Gulât-ı Şia tarafından başlatılan ve daha sonraki yüzyıllarda İmamiyye ve İsmâiliyye Şiası tarafından sürdürülen bâtinî yorum geleneği içinde, Kur'an'da kafirlerin ve zalimlerin

<sup>22</sup> Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 523.

<sup>23</sup> Bkz. Ebû Muhammed İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, Beyrut trz., s. 256-257.



ahiretteki pişmanlıklarını tasvir eden ifadeler Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan kinaye kabul edilmiştir.<sup>24</sup>

## 2. Ta'riz

Genellikle, “manâya mefhum yoluyla delalet etmek” diye tanımlanan ta'riz,<sup>25</sup> kinayenin en ince ve en güzel çeşitlerinden biri olup ortaya veya belli birine söylenen bir sözün ucunun (urz) bir başka kimseye veya bir şeye ima ve işaret yoluyla dokundurulmasıdır. Nitekim Kur'an'da fiil şeklinde geçen ta'riz lafzı da (Bakara 2/235) eşi ölmüş yahut boşanmış kadınlara iddet süreleri içinde, “Çok güzelsin, Allah sana iyi bir koca nasip etsin veya kadına ihtiyacım var” gibi imalı sözlerle evlenme teklifinin yapılabileceğine delalet eder.<sup>26</sup>

Türkçe'de “iğnelemek” veya “dokundurmak” diye de tabir olunan ta'riz özellikle halk arasında “taş atmak” veya “taş yuvarlamak” gibi deyimlerle karşılanır. Ancak bu deyimlerdeki anlamla örtüşür nitelikteki ta'rizler makbul değildir. Ta'rizin makbul ve muteber addedilmesi, içerdiği zarafete bağlıdır. Zira ta'riz sanatı, hiçbir kabalığa düşmeden, insana içini ferahlatacak söz söyleme imkanı bahşeder. Nitekim Türk edebiyatında, asıl kaynağı zikretmeksizin felekten veya talihten şikayet etme şeklindeki ta'riz örnekleri epeyce fazladır.<sup>27</sup> Arap belâgatında ise bu tarz söz sanatına kinaye-i ta'riziyye, kinâye-i urziyye gibi adlar verilir. İbn Kuteybe (ö. 276/889), ta'rizin sözdeki maksadı tasrihten çok daha latif ve güzel bir şekilde ortaya koyması sebebiyle Araplar arasında sık kullanıldığını ve yine Arapların her şeyi açıkça dillendiren kimseyi ayıpladıklarını söyler.<sup>28</sup>

Arap dili ve edebiyatçılarına göre kinaye ile ta'riz arasında ince bir fark vardır. Zemahşerî (ö. 538/1143) bu farkı, “kinaye, bir şeyi aslı/vaz'î/hakikî manâsı dışında bir manâ içeren lafızla dile getirmektir. Ta'riz ise bir şeye mefhum yoluyla delalet

<sup>24</sup> Bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, Ankara 2003, s. 164-189, 418-431.

<sup>25</sup> Zerkeşî, *el-Burhân*, II. 311.

<sup>26</sup> İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 264.

<sup>27</sup> Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 179.

<sup>28</sup> İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 263.

eden bir söz söylemektir.” şeklinde belirlemiştir. Bu konuda İbnü'l-Esîr de şunu söylemiştir: “Kinaye, manâsı -kapsayıcı bir vasıf sebebiyle- hem hakikate hem mecaza hamledilmesi mümkün olan lafızdır. Ta'riz ise gerek hakikî gerek mecazî cihetten olmayan bir manâya delalet eden lafızdır. Kendisine ilgi ve yakınlık gösterilme beklentisi içinde olan bir kimsenin, “Vallahi ben muhtacım” demesi, bir ta'riz örneğidir. Çünkü bu söz lafız itibariyle hakikî veya mecazî olarak herhangi bir istek manâsı taşımadığı halde, söz sahibi burada kendisine yardım edilmesine ilişkin bir isteği dile getirmiştir. Bu istek, sözün lafzından değil mefhumundan anlaşılmaktadır ki bunun belâgattaki karşılığı ta'rizdir.<sup>29</sup>

Takıyyüddîn es-Sübkî'nin (ö. 756/1335) tanımına göre ta'riz, başkasına gönderme yapmak (telvîh) üzere kendi manâsında kullanılan lafızdır. Bunun Kur'an'daki güzel örneklerinden biri, Enbiya 21/63. ayetteki, “(İbrahim), ‘Hayır’ dedi; bu işi işte şu büyükleri yaptı” (*Kâle bel fealehu kebîruhüm hâzâ*) ifadesidir. Bu ifadede, putları kırıp parçalama fiili mabud ittihaz edilen putların en büyüğüne nisbet edilmiştir. Buna göre büyük put, -güya- kendisiyle birlikte küçük putlara da ibadet edilmesine kızmış ve bu yüzden onları kırıp dökmüştür. Halbuki Hz. İbrahim'in putperest kavmine yönelik bu sözünde, bizzat onun parçaladığı putlara ibadet etmenin yanlışlığına göndermede bulunulmuş ve böylece, putperest bir topluma söz konusu fiili büyük putun yapamayacağı, dolayısıyla gerçek mabudun böyle bir acze düşmeyeceği anlatılmak istenmiştir.<sup>30</sup>

Bütün bu izahattan sonra denebilir ki kinayenin delaleti lafza, ta'rizin delaleti ise mefhuma mütealliktir. Dolayısıyla ta'riz kinayeden daha örtük bir ifade biçimidir. Çünkü ta'riz, lafız yoluyla değil mefhum yoluyla bir istek nüktesi taşır. Diğer bir deyişle, ta'riz içeren bir ibarede -gerek hakikî gerek mecazî- istekle ilgili hiçbir lafız bulunmaz. Bilakis buradaki istek sözün mefhumunda mündemiçtir.<sup>31</sup>

---

<sup>29</sup> Suyûtî, *el-İtkân*, II. 793.

<sup>30</sup> Suyûtî, *el-İtkân*, II. 794.

<sup>31</sup> Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 178.

### 3. Kur'an'da Örtük Anlatıma Başvurma Sebepleri

Arapların günlük hayatında geniş bir kullanım alanına sahip olan kinaye ve ta'riz, tabiatıyla Kur'an'da da çok çeşitli şekillerde kullanılmış ve bu zengin kullanımda çeşitli maksatlar gözetilmiştir. Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Suyûfî'nin (ö. 911/1505) aktarmış olduğu bilgiler ışığında söz konusu maksatları şu şekilde sıralamak mümkündür:

(1) *İlâhî kudretin yüceliğine dikkat çekmek.* A'râf 7/189. ayette, "Sizi bir tek nefisten/can özünden yaratan O'dur" buyurulmuştur. Zerkeşî ve diğer pek çok İslam alimine göre bu ilâhî beyanda zikri geçen "nefs" kelimesi Hz. Âdem'den kinayedir.<sup>32</sup> Ancak, "nefs" kelimesi can, ruh, akıl, insan, şahıs, can özü ve bir şeyin kendisi gibi çeşitli anlamlar içermektedir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu, özellikle Nisâ 4/1. ve A'râf 7/189. ayetlerde geçen nefis kelimesiyle Hz. Âdem'in kastedildiğini düşünmüş ve bu düşünce, ilk kadının (Havva) Hz. Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratıldığını bildiren muhtelif rivayetlerin de etkisiyle genel kabul görmüştür.<sup>33</sup> Lakin, Kur'an'da açıkça insan türünün yaratıldığını beyan eden muhtelif ayetler<sup>34</sup> dikkate alındığında, Tevrat kaynaklı olduğunda kuşku bulunmayan bu yorumu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü bu yorumda, ilk dişi insan (Havvâ), söz konusu ayetlerde insan soyunu kapsayıcı bir ifade olarak kullanılan "topraktan yaratılma" olgusundan istisna edilmekte ve ilk erkek insandan (Âdem) yaratılmış olmaktadır. Böyle bir istisnanın kabulü ise kadın-erkek tüm insan soyunun topraktan yaratıldığını bildiren ayetlerdeki genel ifadelerin anlaşılmasını oldukça zorlaştırmaktadır.

Buna mukabil, ilgili ayetlerdeki nefis kelimesine, insan soyunun biyolojik temeli olan "canlı öz" anlamı yüklendiğinde ortaya çok farklı bir yorum çıkmaktadır. Nitekim Mu'tezilî müfessir Ebû Müslim el-İsfahânî de (ö. 322/934) bu farklı

<sup>32</sup> Zerkeşî, *el-Burhân*, II.301.

<sup>33</sup> Bu rivayetlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara 2001, s. 72-75.

<sup>34</sup> Mesela bkz. Mü'minûn 23/12-14; Fâtır 35/11; Mü'min 40/67.

yorumu tercih etmiş ve bu çerçevede ayetteki *ve haleqa minhâ zevcehâ* cümlesini, “eşini de kendi cinsinden-türünden yarattı” şeklinde anlamlandırmıştır. Ona göre bu ayette geçen *hâ* zamirinin merci olan “nefs” kelimesi ile Âl-i İmran 3/164, Tevbe 9/128 ve Nahl 16/72. ayetlerde geçen “enfüs” kelimesinin içerdiği anlam aynıdır. Şöyle ki, Nahl 16/72. ayette, *vallâhu ce'ale leküm min enfüsiküm ezvâcen* şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Nisa 4/1. ayette ilk kadının (Havvâ) Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını savunan hakim görüşe itibar edildiği takdirde bu ayeti de, “Allah size kendi kaburga kemiklerinizden eşler yarattı” şeklinde anlamak gerekir. Oysa Allah burada bize kendi cinsimizden eşler yarattığını bildirmektedir. Sonuç itibarıyla, Kur'an'da Allah'ın kudretinin yüceliğine dikkat çekmek için örtük anlatıma başvurulduğu müsellem olmakla birlikte, Zerkeşi ve Suyûti'nin burada vermiş oldukları örnek biraz problemlili gözükmektedir.

(ii) *Arife tarif gerekmemesi (Fitnatü'l-muhâtab)*. Sâd suresi 38/22. ayette, “Korkma! (Biz) birbirine haksızlık etmiş iki davacıyız/davalıyız (hasmâni)” anlamında bir ifadeye yer verilmiştir. İki meleğin veya iki insanın dilinden aktarılan bu ifadeye Hz. Davud kinaye ve ta'riz yoluyla hasım (davacı-davalı) olarak nitelendirilmiş ve ilgili pasajdan da anlaşılacağı üzere Hz. Davud bu göndermenin/dokundurmanın kendisine matuf olduğunu hemen anlamıştır.

Hz. Davud'la ilgili bu hadisenin Kur'an'daki versiyonu, “Ey Muhammed! Sana davacıların haberi geldi mi?” diye başlar ve şöyle devam eder: “Hani o iki hasım Davud'un odasının duvarına tırmanıp içeri girmişlerdi de Davud onlardan korkmuştu. ‘Korkma dediler, biz iki davacıyız. Birimiz ötekinin hakkına tecavüz etti. Şimdi sen aramızda hak ile hükmet. Zulmetme, bizi doğru yola ilet.’ [Biri dedi ki:] ‘Bu kardeşimin doksan dokuz koyunu, benimse sadece bir koyumun var. Böyle iken onu da bana ver dedi ve konuşup tartışmada bana baskın çıktı.’ Davud dedi ki: ‘Andolsun ki o senin koyununu kendi koyunlarına katmayı istemekle sana zulmetmiştir. Zaten mallarını birbirine karıştıran ortakların çoğu birbirine zulmeder. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar bunun dışındadır ki onlar da ne kadar azdır!’ Davud kendisini denediğimizi zannetti/fark etti de rabbinden mağfiret diledi, eğilerek

secdeye kapandı ve tevbe edip bize yöneldi. Biz de ondan bunu affettik. Yanımızda onun yakın bir makamı ve güzel bir dönüş yeri vardır” (Sâd 38/21-25).

Teolojik açıdan ne tür sorunlar doğurduğu meselesini bir sonraki başlık altında ele alacağımız bu kıssa, Ahd-i Atik’te Hz. Davud’un zina edışıyle ilgili bir misal olarak anlatılır. Buna göre dokuz karısı ve pek çok cariyesi olan Davud, ordusu Ammonoğulları’na karşı sefere çıktığında bu savaşa iştirak etmez ve Kudüs’te kalır. Bir akşam kral evinin damında gezinirken yıkanmakta olan bir kadın görür ve kim olduğunu soruşturur. Derken kadının orduda asker olan Hittî Uriya’nın karısı Bat-Şeba olduğunu öğrenip evine aldırır ve onunla zina eder. Daha sonra kadının kocasını çağırıp ordu kumandanına teslim edilmek üzere bir mektup vererek tekrar cepheye gönderir. Uriya kuşatma sırasında Davud’un mektupta yazdığı talimat gereği ön safa konulur ve ölür. Davud da Uriya’nın karısını evine alıp eşleri arasına katar. Rab Davud’un bu davranışına çok öfkelenir ve peygamber Natan’ı ona gönderir. Natan Davud’a gelerek şu kıssayı anlatır: Bir şehirde biri zengin, diğeri fakir iki adam yaşardı. Zengin adamın pek çok koyun ve sığırı vardı; fakir adamın ise küçük bir dişi kuzudan başka malı yoktu. Kuzu onun yanında kendisiyle ve çocuklarıyla birlikte büyümüştü. Bir gün zengin adama bir yolcu geldi. Zengin adam bu yolcuyu ağırlamak için kendi koyunlarına ve sığırlarına kıyamadı, fakir adamın kuzusunu aldı ve misafirine onu hazırladı. Bu olayı duyan Davud’un öfkesi alevlenip Natan’a şöyle dedi: “Hay olan rabbin hakkı için, bunu yapan adam ölüm oğludur ve bu şeyi yaptığı ve acımadığı için kuzuyu dört kat ödeyecektir.” Natan Davud’a şöyle dedi: “O adam sensin” (II. Samuel, 12/1-7). Daha sonra Davud rabbe karşı suç işlediğini itiraf eder. Rab onun suçunu bağışlar, fakat yine de ceza olmak üzere zina neticesi doğan çocuğu ölür” (II. Samuel, 3/2-5, 12/1-18).

Kur’an’da Davud’un tevbesine sebep teşkil eden suçun zina fiili olduğuna ilişkin bir kayıt bulunmama ile birlikte, müfessirler ilgili ayetlerin tefsirinde Ahd-i Atik’teki bu kıssayı kullanmışlardır. Tefsirlerdeki izahata göre Davud Uriya’nın karısına aşık olmuş, hile ile kadının kocasını öldürterek onunla evlenmiştir. Bunun üzerine birbirinden davacı iki insan şeklinde iki melek gönderilmiş, bunlar söz

konusu kıssayı naklederek Davud'un suçlu olduğunu ima etmişler, o da suçunu anlayıp tevbe etmiştir. Bu izahın klasik rivayet tefsirleri ile kısas-ı enbiya türü kitaplardaki açılımı da şu şekildedir: Doksan dokuz karısı olan Davud okuduğu kitaplarda ataları İbrahim, İshak ve Yakub'un faziletteki üstünlüklerini görünce, "Ya Rabbi! Görüyorum ki hayrın tümünü benden önceki atalarım alıp götürmüş. Onlara verdiğin gibi bana da çok hayır ver" diye dua etmiş. Bunun üzerine Allah, "Ataların çeşitli şeylerle imtihan edildiler; sen henüz bu tür bir imtihana tâbi tutulmadın. İbrahim oğlunu kurban etmekle, İshak gözlerini kaybetmekle, Ya'kub ise Yusuf'a olan üzüntüsüyle sınandı" buyurmuş; Davud'un, "Beni de onlar gibi imtihan et, onlara verdiğin gibi bana da hayır ver" demesi üzerine, ona "Bekle, sen de sınanacaksın" diye cevap verilmiştir. Nitekim bir süre sonra şeytan altın bir güvercin şekline bürünerek namaz kılan Davud'un önüne konar. Davud onu tutmak istedikçe kaçar. Nihayet güvercini kovalarken yıkanmakta olan bir kadın görür. Son derece güzel olan bu kadın Davud'u fark edince saçlarıyla kendisini gizlemeye çalışır. Onun bu davranışı Davud'un şehvi arzularını kamçılar. Davud kadına kim olduğunu sorar. Kocasının asker olduğunu öğrenince ordu komutanına mektup yazarak o askerın ön safa sürülmesini emreder. Derken adam cephede ölür, Davud da bu kadınla evlenir.

Kıssayla ilgili bir diğer yoruma göre ise Davud küçük günah işlemiştir. Buna göre Davud evli olan bir kadını almak için onun kocasını öldürtmemiştir. Çünkü söz konusu kadın Uriya ile evli değil nişanlıdır. Davud nişanlı olan bu kadını almıştır. Onun hatası, bir çok karısı olduğu halde bir mümin kardeşinin nişanlısını elinden almasıdır. Bir başka telakkiye göre ise o dönemdeki âdet uyarınca Davud Uriya'dan karısını boşamasını, onunla evlenmek istediğini söylemiş, Uriya da kralın isteğini reddetmenin uygun olmayacağını düşünerek bu teklifi kabul etmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar bu davranışı o dönemdeki şer'î hükümlere uy-

gunsa da Davud'un kemaliyle bağdaşmadığı için günah sayılmış ve bu yüzden Allah'a tövbe etmiştir.<sup>35</sup>

(iii) *Maksadı daha güzel bir şekilde dile getirmek.* Sâd 38/23. ayetteki, “Bu kardeşimin doksan dokuz koyunu, benimsen sadece bir koyumun var. Böyle iken onu da bana ver dedi ve konuşup tartışmada bana baskın çıktı.” ifadesinde geçen *na'ce* (koyun) kelimesi kadından kinayedir. Çünkü Araplar, ataerkil bir anlayışın tezahürü olarak kadını *na'ce* diye nitelendirmişlerdir. Suyûfî buradaki ilginç kinayenin gerekçesini şöyle açıklamıştır:

Araplarda âdet olduğu üzere bu ayette geçen *na'ce* kelimesi, kinaye yoluyla kadına delalet eder. Çünkü kadının adını örtük şekilde zikretmek onu açıkça zikretmekten daha güzeldir. Bu yüzden Hz. Meryem hariç, Kur'an'da hiçbir kadın açık ismiyle zikredilmemiştir. Fesahat ulemasının aksine, Kur'an'da Hz. Meryem'in adıyla zikredilmesinin özel bir sebebi olduğuna dikkat çeken Süheylî'nin verdiği bilgiye göre, hükümdarlar ve üst düzey yöneticiler eşlerini insanların içinde açık adlarıyla anmak yerine arûs ve iyâl gibi tabirler kullanmayı tercih ederler. Cariyelerini ise açık isimleriyle zikrederler. Hıristiyanlar, Hz. Meryem hakkında ileri geri konuştukları için, Allah Kur'an'da onun ismini tasrih etmiştir. Hz. Meryem'in ismen zikredilmesi, (her insan gibi) onun da sıfatı olan ubudiyeti ve Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya geldiğini tekit etmek içindir.<sup>36</sup>

İbn Kuteybe, Arapların örfünde kadın ve cariyeden kinaye olarak *na'ce* kelimesinin yanı sıra “genç deve” anlamındaki *kulus* kelimesi ile “koyun” anlamındaki *şât* kelimesinin de kullanıldığını belirtmiş ve bu son kullanıma ilişkin olarak Antere'nin muallakasından bir beyti şahit göstermiştir.<sup>37</sup> Arapların “*na'ce*”

<sup>35</sup> Bütün bu görüş ve rivayetler için bkz. Ebû Ca'fer et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Beyrut 1995, XII. 174-178; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzil*, Beyrut 1992, IV. 593-597; Ebû İshâk es-Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis*, Kahire 1301, s. 213-214.

<sup>36</sup> Suyûfî, *el-İtkân*, II. 789-790.

<sup>37</sup> İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, s. 265-267.

kelimesini kadından kinaye olarak kullandıkları ve Kur'an'ın da Arapların konuşup anlaştıkları dil düzeyinde nazil olduğu dikkate alındığında, Hz. Davud'la ilgili rivayetleri doğrulamak gerekir. Ancak bu durumda, hem İslam'daki nübüvvet kurumuna, hem de peygamberlere mahsus ismet doktrinine hanel gelmekte, dolayısıyla, ortaya çözümlü çok zor teolojik problemler çıkmaktadır. Nitekim bunu fark eden pek çok İslam alimi, ilk bakışta Davud'un günah işlediğini düşündüren, "Davud kendisini denediğimizi zannetti/fark etti de rabbinden mağfiret diledi, eğilerek secdeye kapandı ve tevbe edip bize yöneldi. Biz de ondan bunu affettik." (Sâd 38/24) mealindeki ifadeyi, ismet doktrinini zedelemeyecek bir tarzda yorumlamaya çalışmışlar; ancak "na'ce" (koyun) kelimesinin Arap dilinde kadından kinaye olarak kullanılmasından kaynaklanan problemin nasıl çözüleceğine, yani Hz. Davud'un ilgili ayette kadınla ilgili göndermenin kendisine ait olduğunu anlayıp hemen Allah'tan af dilemesinin ismet doktrinini bağlamında nasıl izah edileceğine dair tatminkar bir formül üretmemişlerdir.

Kanaatimizce bu kıssa, Allah'ın seçtiği peygamberlerin günah işleyip işlemeyecekleri sorunu ile ilgilidir. Başka bir deyişle, insan tabiatında mevcut olan zaafılara peygamberlerin de maruz kalıp kalmadıkları, yahut onları günahattan masum ve masun kılan karakter temizliğine doğuştan sahip olup olmadıklarıyla ilgilidir. Çünkü kıssanın gerek Ahd-i Atik'teki versiyonu, gerekse ilk müslümanlardan bugüne aktarılma biçimi, İslam kelâmcıları tarafından yüzyıllar içinde geliştirilmiş olan ismet doktrinini ile çelişmektedir. Bu noktada denebilir ki, peygamberlerin masumiyetleri, doğuştan bahşedilmiş bir nitelikten ziyade, iç mücadeleler ve sınanmalar sonucunda kesbedilmiş manevî ve ahlakî bir kazanımdır. Binaenaleyh, manevî-ahlâkî kemale ulaşma sürecinde peygamberlerden bir takım süreçmeler sâdir olması, pekala anlaşılabilir ve izah edilebilir bir beşerî durum olarak telakki edilmelidir.<sup>38</sup>

<sup>38</sup> İsmet sıfatının, peygamberleri zorunlu olarak günahattan masum ve masun kılan bir nitelik olmadığına dair daha geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Asım Yapıcı, *İslam'da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*, İstanbul 1997, s. 146-148.



(iv) Açıkça telaffuzu nahoş olan bir lafzı kullanmamak. Denebilir ki Kur'an'da yer alan örtük ifadelerin pek çoğu bu maksada matuftur. Bu cümleden olmak üzere Kur'an'da, cinsel ilişki tabiri yerine *mülâmese* (Nisa 4/43, Mâide 5/6), *mübâşeret* (Bakara 2/187), *ifdâ'* (Nisa 4/21), *rafes* (Bakara 2/187, 197) ve *duhûl* (Nisa 4/23) gibi kelimeler kullanılmıştır. Yine Bakara 2/235. ayette geçen *sır* kelimesi ile A'râf 189. ayetteki *ğışyân* (sarıp sarmalamak) kelimesi, cinsel ilişkiden kinaye olarak kullanılmıştır. Benzer şekilde, Yûsuf suresi 12/23. ayette, Aziz'in karısının Hz. Yusuf'a cinsel istek duyması, kinaye yoluyla *mürâvede* diye ifade edilmiş, Bakara 2/187 ve 223. ayetlerinde geçen *libas* (giysi) ve *hars* (tarla, ekin yeri) sözcükleri de yine cinsel ilişkiden kinaye olarak kullanılmıştır.

Öte yandan, Mâide 5/6. ayette tuvalet ihtiyacını gidermekten kinaye olarak "çukur yer" veya "alçak arazi parçası" anlamına gelen *gâit* kelimesi kullanılmış, ayrıca Mâide 5/75. ayette, Hz. Meryem ve oğlu Hz. İsa hakkında, "O ikisi yemek yerlerdi" denilmiş ve bu ifadede kinaye yoluyla o ikisinin her insan gibi tuvalete gittiklerine ta'rizde bulunulmuştur. Çünkü tuvalete gitmenin müsebbibi yiyip içmektir. Ancak bunu açıkça zikretmek çirkin (kabih) olduğu için, Allah "O ikisi yemek yerlerdi" mealinde çok nezih bir ifade kullanmıştır. Kur'an'ın dil ve üslubundaki bu nezahatin bir tezahürü olarak Türk-İslam geleneğinde de tuvalet yerine "ayak yolu" ve "kademhane" gibi tabirlerin kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

Bütün bunlara mukabil, Tahrim 66/12. ayette Hz. Meryem hakkında *ehsanet fercehâ* (fercini korudu) şeklinde bir ifade kullanılmış ve burada *ferc* kelimesi açıkça zikredilmiştir. Bu mesele Zerkeşi ve Suyûti tarafından şöyle izah edilmiştir: "Ayette geçen *ferc* gömleğin yakasındaki yırtık anlamındadır. Bu, aslında kinayenin en zarif ve en güzeldir. Buna göre ayetteki ifade, "Hz. Meryem'in elbisesine bir pislik bulaşmadı. Çünkü o, elbisesi temiz bir kadın idi" anlamına gelir. Nitekim, Arapça'daki, "elbisesi temiz" (*nakiyyü's-sevb*) ve "eteği pak" (*'afifü'z-zeyl*) gibi tabirler, iffetten kinaye olarak kullanılan meşhur tabirlerdir. Nitekim

Müddessir 74/4. ayetteki “elbiseni temizle” (*vesiyâbeke fetahhir*) ifadesi de bu manâdadır.<sup>39</sup>

Netice itibariyle, Kur'an'da geçen “ferc” kelimesi, cinsel organ değil “giysinin yaka kısmındaki yarık/yırtık” manâsında olup ilgili ayetteki *ehsanet fercehâ* ifadesi de, tıpkı “eteği/giysisi temiz” deyiminde olduğu gibi, iffet ve namusunu korumaktan kinayedir. Hülâsa, haya ve edep dışı şeylerin nezih bir ifadeyle dile getirilmesinin en güzel yolu kinayedir. Kinaye aynı zamanda açıkça telaffuz edilmesi nahoş veya çirkin olan (*el-lafzu'l-hasîsü'l-müfhiş*) bir şeyin örtük ifadesidir.<sup>40</sup>

(v) *İfadeyi güzelleştirmek (Tahsînü'l-lafz)*. Sâffât 37/49. ayette, cennetteki huriler, saflık ve temizlikten kinaye olarak “saklı yumurtalar” (*beydun meknûn*) diye nitelendirilmiştir. Esasen bu ve benzeri ayetlerde hurilerin bembeyaz tenli, sedefinden çıkarılmamış beyaz inci şeklinde tavsif ve tasvir edilmesi, nüzul dönemi Arap toplumunun güzel kadın anlayışını yansıtmaktadır. Nitekim cahiliye dönemi Arap şairlerinden İmriu'l-Kays'ın muallakasında yer alan, “üç direkli çadırlardaki mahfe yumurtaları (muhafaza altında bulunan kadınlar), kimsenin eli değmemiş olan sulardaki sedeflerin içlerindeki inciler” şeklindeki kadın tasvirleri de bu tarihsel gerçeği teyit etmektedir.<sup>41</sup>

(vi) *Akıbete dikkat çekmek*. Tebbet suresi 111/1. ayette, “Ebû Leheb'in iki eli kurusun/kahrolsun!” denilmiş ve bu deyimsel ifade onun varacağı yerin cehennem ateşi olduğuna ta'rizde bulunulmuştur. Nitekim bu husus, “O, cehennem ateşine sokulacaktır” mealindeki 3. ayette tasrih edilmiştir. Keza, “Odun taşıyıcısı olan (dedikodu ve iftira üreten) karısı da boynunda hurma lifinden bir ip olduğu halde...” mealindeki ayetler de Ebû Leheb'in eşi Ümmü Cemil'in akıbetini bildirmekte, yani onun da tıpkı kocası gibi cehennem ateşine gireceğini haber vermektedir.

<sup>39</sup> Zerkeşî, *el-Burhân*, II. 305; Suyûtî, *el-İtkân*, II. 791.

<sup>40</sup> Ebû'l-Abbâs el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, Beyrut trz., II. 6.

<sup>41</sup> İmriu'l-Kays, *Yedi Askı*, çev. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1985, s. 22-23.

(vii) *Sözü kısaltmak*. Kur'an'ın bazı ayetlerinde birkaç kelime yerine sadece *feale* (yaptı) kullanılmıştır. Bu tür ifadeler aslında sözü kısaltmaya matuf kinaye örnekleridir. Mesela, Mâide 5/79. ayette, Allah'ın lanetine uğrayan inkarcı İsrailoğulları'nın yapmış oldukları çeşitli kötülükler, kısaca, "Onlar ne kötü (işler) yapıyorlar" (*lebi'se mâ kânû yef'alûn*) şeklinde aktarılmıştır. Benzer şekilde, Bakara 2/24. ayette, "Eğer bunu yapamazsınız, ki kesinlikle yapamayacaksınız..." (*fein lem tef'alû velen tef'alû*) denilmiş ve bu kısa ifadede inkarcıların Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymalarının imkansız olduğuna göndermede bulunulmuştur.

(viii) *Belâgat ve mübalağa yapmak*. Zuhuruf 43/18. ayette kadınlardan kinaye olarak, "Süs içinde büyütülen/yetiştirilen..." (*men yüneşşeu fi'l-hilye*) şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Suyûtî'nin ilginç izahına göre, kadınlar genellikle ciddi ve derinlikli konular üzerinde kafa yormaya engel teşkil eden bir ortamda, yani süslenip püslenmeye, lüks ve konfor içinde yaşam sürmeye fazlasıyla imkan tanıyan bir vasat içinde yetişirler. Eğer ayetteki ifadede açıkça "kadınlar" lafzı zikredilmiş olsaydı, meleklerin Allah'ın kızları olmadığına ilişkin vurgu tam anlamıyla gerçekleşmezdi.

(ix) *Övgü ve yergide mübalağa yapmak*. Mâide 5/64. ayette geçen, "Bilakis O'nun (Allah'ın) her iki eli de açıktır" (*bel yedâhu mebsûtetâni*) ifadesi, Allah'ın engin lütuf ve cömertliğinden kinayedir. Ayetin başında tekil olarak geçen *yed* (el) kelimesinin burada tesniye formunda kullanılması, Allah'ın çok ama çok cömert olduğunu vurgulamaktır. Ancak Zemahşerî bu ifadeyi kinayeye değil mecaz hamletmiştir. Ona göre elin kapalı ve açık olması cimrilik ve cömertlikten mecazdır.<sup>42</sup> Bu noktada, kinayeli bir sözde her zaman için hakikî anlamın kastedilmiş olma ihtimalinin de bulunduğuna ilişkin kural dikkate alındığında Zemahşerî'nin bu yorumunu tercih etmek gerekir. Çünkü mecazda, -kinayenin aksine- gerçek anlamın kastedilmediğini gösteren bir karine mevcuttur. Allah el, ayak gibi uzuvlardan münezzehe olduğuna göre Allah'ın iki elinin açık olması, cömertlikten kinaye değil mecazdır.

<sup>42</sup> Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut 1977, I. 627.

Kurtubî (ö. 671/1273) bu tabirin mecaza hamledilme gerekçesini şöyle izah etmiştir: “Yed kelimesi Arap dilinde bilinen organ anlamına gelir. Nitekim kelime Sâd 38/44. ayette de bu manâda kullanılmıştır. Ancak bu (hakikî) manâ Allah için muhaldir. Bu yüzden kelimenin dildeki diğer anlamlarına göz atmak gerekir. Yed kelimesi Arap dilinde kuvvet ve kudret anlamına da gelir. Nitekim Sâd 38/17. ayette bu anlamda kullanılmıştır. Yed bazen de teyit, destek ve yardım anlamına gelir. Mesela Hz. Peygamber’in, “Allah’ın yardım ve desteği hakimın yanındadır” (*yedullâhi mea'l-kâdî*) hadisinde bu manâyâ delalet eder. Yine bu kelime, “Bilakis O’nun (Allah’ın) her iki eli de açıktır” (*bel yedâhu mebsûtetâni*) ayetinde olduğu gibi lütuf ve nimet anlamına gelir. Bazı ulema, “Allah’ın nimetleri sayılamayacak kadar çoktur. Öyleyse, ilgili ayetteki *bel yedâhu mebsûtetâni* ifadesini, “O’nun iki nimeti çoktur/boldur” şeklinde anlamlandırmak kesinlikle yanlıştır” gerekçesiyle bu yoruma karşı çıkmıştır. Ancak bu itiraza, “Buradaki tesniyelik/ikillik cinse ait tesniyeliktir, tekil bir şeye ait tesniyelik değil!” şeklinde makul bir cevap verilmiştir.<sup>43</sup>

(x) *Hitabı yumuşatmak ve sert ifadeden kaçınmak.* Yâsîn suresi 36/22. ayette, hakka davet eden bir müminin dilinden, “Beni yoktan yaratana niye kulluk etmeyeyim?” (*vemâ liye lâ a'budu'lezi fetaranî*) denilmiştir. Aslında bu sözdeki asıl anlam, ayetin sonundaki, “O’na döndürüleceksiniz...” (*ve ileyhi türceûn*) kaydının da işaret ettiği üzere, “Size ne oluyor da Allah’a kulluk etmiyorsunuz?!” şeklindedir. Ancak bu ifadenin Kur’an’daki şekliyle kurgulanması, mesajın tebliğinde muhataba yumuşak bir şekilde hitap etmek, yani onun öfkesini celbedecek, dolayısıyla zihnini ve kalbini hakkın çağrısına kapatacak bir üslup kullanmama iradesini yansıtmaktadır. Çünkü bu sözün sahibi, muhatabına açıkça, “Sen bâtil bir yoldasın!” demek yerine, kendisi için istediğini muhatabı için de istediğini ima eden ve böylece onun gerçeği kabul etmesine yardımcı olan bir söz serdetmiştir.

(xi) *Zemmetmek.* Ra’d suresi 13/19. ayette, “(Kur’an mesajından) ancak akıl ve sağduyu sahibi olan insanlar öğüt alır” denilmiş ve böylece kafirleri zemmetmeye

<sup>43</sup> Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, VI. 154-155.

matuf bir ta'riz ve telmihte bulunulmuştur. Çünkü hakkı tanımamakta direnen inkarcı insan, genellikle heva ve hevesine mahkum olması hasebiyle bir bakıma akılsız varlık veya hayvan (behâim) hükmündedir. Dolayısıyla öğüt alma şansına sahip değildir.

(xii) *Aşağılamak ve kınamak.* Tekvir suresi 81/9-10. ayetlerde, “Diri diri gömülen kız çocuğuna hangi suçtan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman...” mealinde çok çarpıcı bir beyanda bulunulmuştur. Bu ayetlerde, diri diri gömülen kız çocuklarına tevcih edilen soru aslında onları diri diri gömenleri aşağılama ve kınamaya yönelik bir ta'rizdir.

(xiii) *Muhatabı iz'an ve teslimiyete sevk etmek.* Zümer 39/65. ayette Hz. Peygamber'in dilinden, “Oysa bana ve benden öncekilere şöyle vahyedildi” denildikten sonra, “Eğer Allah'a ortak koşarsan yapıp ettiğin tüm (iyi) işler kesinlikle boşa gider ve kaybedenlerden olursun” denilmiştir. Ayetin ilk ve doğrudan muhatabı Hz. Peygamber olmakla birlikte, burada tüm müminlere ta'rizde bulunulmuştur. Diğer bir deyişle, buradaki hitap bir bakıma, “Kızım sana söylüyorum gelinim sen işit” tarzındadır. Çünkü Hz. Peygamber'in şirke düşmesi şer'an muhaldir.

### Sonuç

Maksat ve meramı üstü kapalı (örtük) bir şekilde anlatma tekniği olan kinaye ve ta'riz, Arap dili ve edebiyatı bilginlerince açık ifade tarzından (tasrih) daha belîğ kabul edilmiştir. Kur'an dilinde de önemli bir yer tutan bu anlatım tekniği, çeşitli ayetlerde, ilâhî kudretin yüceliğine dikkat çekmek, maksadı daha güzel bir sözle dile getirmek, açıkça telaffuzu nahoş olan bir lafzı kullanmamak, ifadeyi güzelleştirmek, sözü kısaltmak, hitabı yumuşatmak ve sert ifadeden kaçınmak gibi çok çeşitli sebep ve maksatlara matuf olarak kullanılmıştır.

Kinaye üslubundaki bu kullanım çeşitliği içinde en dikkat çekici ve en manidar olanı, açıkça telaffuzu çirkin olan bir lafzın yerine muhatabın zihninde daha nezih çağrışım uyandıracak kelimeyi tercih etmeye matuf versiyonudur. Hatta denebilir ki Kur'an'da yer alan örtük ifadelerin önemli bir kısmı bu maksada matuftur. Nitekim bu cümleden olmak üzere Kur'an'da, cinsel ilişki tabiri yerine *mülâmese*

(Nisa 4/43, Mâide 5/6), *mübâşeret* (Bakara 2/187), *ifdâ'* (Nisa 4/21), *rafes* (Bakara 2/187, 197) ve *duhûl* (Nisa 4/23) gibi kelimeler kullanılmış ve böylece müminlere de dil ve üslup konusunda çok güzel bir edeb, zarafet ve nezaket dersi verilmiştir.

Öte yandan Kur'an'daki pek çok kinayenin kadınlarla ilgili olması da gerçekten dikkat çekicidir. Hususen, "na'ce" kelimesinin arkaik Arapça'da kadınlardan kinaye olarak kullanıldığına ilişkin dilsel veriler oldukça ilginçtir. Kanaatimizce, bu durum dönemin Arap toplumunda ataerkil değerlerin hakim olmasıyla açıklanabilir, dolayısıyla Kur'an'daki bazı kinaye örnekleri de söz konusu geleneğin dildeki izdüşümü olarak düşünülebilir.